

УДК:911.2.712(477.4)

Кравцова І. В.

Класифікація садово-паркових ландшафтів

У статті розкрито питання класифікації садово-паркових ландшафтів як самостійної групи антропогенних ландшафтів. Розроблені класифікації садово-паркових ландшафтів за такими ознаками: розмірами об'єкту; часом створення, за стилем планування території, ступенем перетворення (глибиною впливу на природу), за характером наслідків впливу господарської діяльності людини, за функціональним призначенням, складом та структурою території.

Ключові слова: садово-парковий ландшафт, антропогенний ландшафт, класифікація.

Кравцова И.В. Классификация садово-парковых ландшафтов. В статье раскрыт вопрос классификации садово-парковых ландшафтов как особенной группы антропогенных ландшафтов. Представлены классификации садово-парковых ландшафтов за такими признаками: размером объекта; периодом создания; стилем планирования территории; степенью преобразования; характером последствий хозяйственной деятельности человека; функциональным назначением, составом и структурой территории.

Ключевые слова: садово-парковый ландшафт, антропогенный ландшафт, классификация.

Kravtsova I.V. The classification of the gardening-park landscapes. The question of the classification gardening-park landscapes as the special group of the antropogenetic landscapes has been discussed in the article. The classifications of these landscapes were done by such features: the area; the period of the foundation; the style of the organization of the territory; the degree of the transformation; the results of the men's activity; the functions; the composition and the structure of the territory.

Keywords: gardening-park landscape, anthropogenesis landscape, classification.

Постановка проблеми. Однією з важливих проблем антропогенного ландшафтознавства є приведення об'єктів, створених у процесі господарської діяльності людини, у відповідну систему. Питанню класифікації антропогенних ландшафтів присвячена низка праць, проте загальноприйнятого погляду й досі немає. Їх огляд і критичний аналіз зроблений у публікаціях Ф.М. Мількова [11], Г.І. Денисика [5,6], В.М. Гуцуляка [4], В.П. Кучерявого [8], О.А. Гусева, В.А. Незорова [3], Н.І. Дудніка [7], Я.Я. Мауля [10], Н.С. Грищенко, О.О. Желобасва, О.О. Махрова [2] та інших. Особливою групою антропогенних ландшафтів, пов'язаних з мистецтвом, прагненням людини до естетичного перетворення природи, є садово-паркові ландшафти. Як зазначає Л.І. Рубцов, сади і парки – це синтез природи та мистецтва. При їх створенні природні умови місцевого ландшафту з допомогою мистецтва, розкриваються, збагачуються та змінюються в бажаному для людини напрямі [13]. Зважаючи на розмаїття садів і парків, актуальною науковою проблемою є класифікація садово-паркових ландшафтів, а також визначення їх таксономічного положення в системі класифікацій антропогенних ландшафтів.

Аналіз досліджень та публікацій. Питанням класифікації садів і парків присвячені праці таких учених, а саме: Л.І. Рубцова [13], І.Ю. Фоміних [14], В.І. Білоуса [1], В.П. Кучерявого [8], І.Д. Родічкіна [12], С.І. Кузнецова, Ю.А. Клименка, Г.А. Миронова [15] та інших. Зокрема, С.І. Кузнецов, Ю.А. Клименко, Г.А. Миронова розглядають садово-паркові гірські ландшафти. Вони розрізняють п'ять способів вираження природних гірських ландшафтів у садово-парковому мистецтві (символічний, аналогічний, фрагментарний, декоративний,

оригінальний), кожний з яких зумовлює відповідні прийоми створення гірського ландшафту [15]. І.Д. Родічкін [12] наводить систему класифікації лісопаркових ландшафтів. Він зазначає, що лісопаркові ландшафти належать до категорії культурних; це взаємопов'язане в архітектурно-художньому відношенні сполучення рослинності, абіотичних чинників, елементів благоустрою, інженерних і обслуговуючих споруд, розрізняючи при цьому три категорії ландшафтів. В.І. Білоус наголошує, що ландшафти садів і парків – це своєрідна різновидність географічного ландшафту і виділяє такі основні групи ландшафтів – парковий, лісовий, луговий, гірський або альпійський та садовий [1]. Л.І. Рубцов, виходячи з передумов вироблених практикою будівництва великих садів і парків, різноманітність садово-паркових ландшафтів зводить до таких основних груп, або серій: серії типів ландшафтного спрямування (серія лісових ландшафтів, серія паркових ландшафтів, серія лучних ландшафтів та серія гірських, або альпійських ландшафтів), серії типів архітектурного спрямування (серія архітектурних ландшафтів і серія садових ландшафтів).

З позицій антропогенного ландшафтознавства садово-паркові ландшафти розглянуті у працях Г.І. Денисика [5, 6]. Вони виділені як тип в структурі міського підкласу селитебних ландшафтів та в класі рекреаційних ландшафтів. В.П. Кучерявий розрізняє садово-парковий тип ландшафту в структурі сельбищного класу і зазначає, що ландшафти і ландшафтно-техногенні комплекси навколо санаторіїв, пансіонатів, будинків і баз відпочинку, туристичні бази, великі міські і приміські парки з атракціонами, лісопарки, лугопарки і гідропарки формують рекреаційний клас ландшафтів [8].

Мета статті: розробити класифікацію садово-паркових ландшафтів.

Виклад основного матеріалу. Садово-парковий ландшафт – це антропогенний ландшафт, створений у процесі господарської діяльності людини, в межах якого просторово організовані природні компоненти і ландшафтні комплекси у поєднанні з малими архітектурними формами і спорудами, дорожньо-лінійною мережею упродовж певного часу утворюють взаємопов'язану і взаємообумовлену єдність.

У ландшафтній архітектурі, зеленому будівництві сади і парки класифікують за різними ознаками. Наприклад, міські зелені насадження об'єднують за функціональною (групи загального, обмеженого користування та спеціального призначення) та територіальною (міські та заміські) ознаками [1, 8, 9]. За стилем планування розрізняють регулярні сади, пейзажні парки та території змішаного планування.

Класифікація садово-паркових ландшафтів – це їх поділ на групи за певною ознакою, найсуттєвішою в структурі комплексу або важливою для мети дослідження. Таких класифікацій може бути безліч, зважаючи на кількість ознак, взятих до уваги. На нашу думку, садово-паркові ландшафти можна класифікувати за такими ознаками: розмірами, які визначаються лінійними параметрами об'єкту; часом створення, за стилем планування території, ступенем перетворення (глибиною впливу на природу), за характером наслідків впливу господарської діяльності людини, за функціональним призначенням, складом та структурою території. Мета будь-якої класифікації полягає в тому, щоб привести природні явища й об'єкти в таку систему, яка б допомагала з'ясувати сутність явищ, об'єктів й одночасно полегшила б вибір та проведення господарських заходів, необхідних для підпорядкування їх потребам людини. Виходячи з цього, при

класифікації садово-паркових ландшафтів необхідно брати до уваги склад і структуру території, що займає відповідний ландшафт, та участь людини в його організації. З врахування вищевказаних чинників садово-паркові ландшафти можна об'єднати у такі підтипи: лісовий, парковий, лучний, петроландшафт, квітників, садовий, водний і дорожній (табл. 1). Відповідно при класифікації антропогенних ландшафтів за видом господарської діяльності людини ми пропонуємо розглядати садово-паркові ландшафти як тип у структурі селитебних, рекреаційних, промислових, сакральних і тафальних ландшафтів.

Лісові ландшафти в садах і парках формуються з натурального лісу або із спеціальних насаджень. Основне завдання паркобудівників полягає в тому, щоб порівняно на невеликих територіях саду або парку передати настрої лісового ландшафту. Садово-парковий ландшафт лісового підтипу – це збірне, типізоване явище, в якому шляхом зміни структури, заміни одних складових іншими, збільшення одних елементів за рахунок інших художньо підкреслюються головні риси території. Цей підтип садово-паркового ландшафту представлений лісовими масивами. За складом деревно-кущових порід масиви поділяються на чисті та змішані, за структурою – на однарусні та багаторусні. У їх створенні значну роль відіграють рослини (едифікатори), які утворюють основу цього біогеоценозу і визначають його середовище. В залежності від едифікаторів розрізняють хвойні (темно- і світлохвойні) та листяні (широколисті та дрібнолисті) масиви. Темнохвойні лісові масиви формують із ялини звичайної, ялиці європейської та сибірської. Світлохвойні – сосни звичайної, сосни Веймутова, модрини європейської, модрини сибірської. Едифікаторами широколистих лісових масивів є дуб звичайний, граб звичайний, бук європейський, липа дрібнолиста, тополя канадська та ін. Дрібнолисті лісові масиви створюють з клена гостролистого та берези бородавчастої [9].

У садово-парковому будівництві перехідні від лісу до луку ландшафти, що складаються з відкритого лучного простору з мальовничо розкиданими групами, прийнято визначати як паркові. Наприкінці XVIII століття цей ландшафт перетворився у завершену форму і навіть став шаблоном. У ландшафтному відношенні англійські парки були своєрідним відбитком англійського пасторального ландшафту. Це були значні за площею зелені території, на яких де-не-де були розкидані групи дерев. У такому вигляді тип англійського ландшафтного парку „перекочував” на континент й отримав настільки широке поширення, що поняття „ландшафтний парк” і „англійський парк” стали синонімами. Ландшафтний парк може включати в себе не лише ландшафти пасторального типу, подібні з англійськими, але й інші – лісові, лучні тощо. Ми пропонуємо розглядати парковий ландшафт як підтип садово-паркового ландшафту, що представлений ландшафтами пасторального типу та перехідними ділянками від лісових до лучних територій, які включають гаї, групи та солітери.

Лучний садово-парковий ландшафт представлений газонами, які є невід'ємною, основною частиною різноманітних об'єктів садово-паркового мистецтва. Газон – це ділянка землі, вкрита зімкнутим, інтенсивно зеленим трав'янисто-дерновим покривом, який складається, як правило, з багаторічних мезофітних злаків і використовується з архітектурно-художньою, санітарно-гігієнічною та господарсько-економічною метою [8, 9]. В залежності від цільового призначення та видового складу травостою розрізняють партерні, звичайні, лучні та красивоквітучі газони.

Таблиця 1

Класифікація садово-паркових ландшафтів

Тип	Підтип	Серія (Група)	Вид	Варіація				
Садово-парковий ландшафт	Лісовий ландшафт		Темнохвойний лісовий масив					
			Світло хвойний лісовий масив					
			Широколистий лісовий масив					
			Дрібнолистий лісовий масив					
	Парковий ландшафт			Ландшафт пасторального типу				
				Ландшафти-перехідні ділянки від лісовий до лучних територій	Гай , група, солітер			
	Лучний ландшафт	Газон		Лучний				
				Партерний				
				Звичайний				
				Красиво квітучий	Красиво квітучий одноколірний однорічний			
					Красиво квітучий різнокольоровий однорічний			
	Ландшафт з каменю (петроландшафт)			Рокарій				
				Альпінарій				
				Скельний сад				
				Підпірні стінки				
				Кам'янистий міксобордер				
				Кам'яниста рабатка				
	Ландшафти квітників	Регулярні квітники		Клумба				
				Рабатка				
				Арабеска				
				Міксобордер				
				Партер				
				Боскет				
				Пер гола				
				Трельяж				
				Ландшафтні квітники			Квіткові масиви	
							Квіткові групи	
		Міксобордер						
		Садовий ландшафт			Декоративний сад з плодкових дерев			
					Формовий плоданий сад			
Спеціальні монокультурні сади	Розарій, сирінгарій, сади лілій, ірисів, піонів, флоксів тощо							
Спеціальні сади								
Водний ландшафт			Озеро, ставок, басейн, канал, річка, струмок					
Дорожній ландшафт			Доріжки	Цегляні (клінкерні) доріжки на бетонній основі				
				Цегляні доріжки на цегляній основі				
				Доріжки із плит на бетонній основі				
				Бетонні доріжки				
				Гравієві доріжки				
				Доріжки з покриттям з цегляної крихти				
Дернова доріжка								
Доріжки набивні								

Особливе значення для садово-паркових ландшафтів мають ландшафти, в яких каміння виступає самостійним декоративним елементом. З каміння будують

грати, групи масивного каменю прикрашають великі парки. Цей підтип представлений рокаріями, альпінаріями, скельним садом, підпірними стінками, кам'янистим міксобордером, кам'янистою рабаткою.

Квіткові композиції надають можливість виразити свій внутрішній світ з допомогою квітів. Це декоративно-квіткове оформлення парку, саду, скверу, вулиць тощо [8]. Вони можуть бути виконані в регулярному та пейзажному стилях. Основними видами квіткових композицій є клумби, рабатки, арабески, міксобордери. Ландшафтні квітники представлені квітковими масивами та групами. Групування рослинного матеріалу в регулярному ландшафті садів і парків можна звести до таких прийомів: боскети, алеї, перголи, альтанки, трельяжі, композиції з використанням фігурної стрижки, живоплоти, бордюри, партери. Упродовж історії декоративного садівництва поряд із виведенням численних садових сортів рослин були вироблені спеціальні прийоми, які забезпечували їх повний і потужний розвиток. Для найпопулярніших сортів і видів створювали особливі монокультурні сади, які спеціалізувалися на вирощуванні декоративних рослин: троянд, бузку, жасминів, ірисів, флоксів, лілей тощо. Багато з садових рослин під тривалим впливом окультурення настільки змінили свій вигляд, що мало узгоджуються з садово-парковими ландшафтами, які були створені з метою наслідування природи. Такі рослини найкраще сприймаються в композиціях, де найбільше проявляється вплив людини на природу. Ці ландшафти називають садовими, які представлені декоративними садами з плодкових культур; формовим плодovým садом; спеціальними монокультурними садами (розарії, сирінгарії, сади лілій, ірисів, флоксів); спеціальними садами для демонстрації сезонної флори; дослідними колекційними садами декоративних дерев і кущів.

Важливу роль у садово-паркових ландшафтах відіграє вода. Відомо, що в перших європейських парках вода була єдиним естетичним елементом. Стародавні перси будували викладені кахлем канали та фонтани. У XVII столітті Ленотр влаштував у Версалі відомі водойми, а в Британії Л. Браун заповнив водою цілі алеї, створив стави вільних обрисів. Все це було побудовано з єдиною метою – продемонструвати красу води. Водні ландшафти в садах і парках представлені ставками, озерами, басейнами, річками, потоками, водоспадами, каскадами, фонтанами та каналами. У благоустрої садово-паркових ландшафтів чільне місце посідають дорожні ландшафти, представлені дорогами та доріжками різної конструкції (цегляні (клинкерні) доріжки на бетонній основі, цегляні доріжки на піщаній основі, доріжки із плит на бетонній основі, бетонні доріжки, гравієві доріжки, доріжки із покриттям з цегляної крихти, дернові доріжки, набивні доріжки).

За площею (розмірами) садово-паркові ландшафти можна об'єднати у такі групи: малі (1-20 га); середні (20-100 га); великі (100-500 га) і дуже великі (понад 500 га). До групи малих садово-паркових ландшафтів належать парк 1-ї міської лікарні у м. Черкасах (13,1 га), парк ім. 1-го Травня у м. Черкасах (13,5 га), Центральний парк культури та відпочинку у м. Могилів-Подільський Вінницької області (15,5 га), парк ім. А.І. Ющенка по вул. Пирогова, 127 у м. Вінниці (15,0 га), Браїлівський парк (сmt. Браїлів, Жмеринський район, Вінницька область) – 7,5 га, Федорівський парк (с. Федорівка, Шаргородський район, Вінницька область) – 4,3 га, Немерчанський парк (с. Немерче, Муровано-куриловецький район, Вінницька область) – 20,0 га, Ободівський парк

(с. Ободівка, Тростянецький район, Вінницька область) – 17,0 га, Рахнянський парк (с. Рахни Лісові, Шаргородський район, Вінницька область) – 19,0 га, Сутиський парк (с. Сутиски, Тиврівський район, Вінницька область) – 20,0 га, парк Декабристів (м. Кам'янка, Черкаська область) – 4,0 га, Сидорівський парк (с. Сидорівка, Корсунь-Шевченківський район, Черкаська область) – 3,28 га та інші.

Середні садово-паркові ландшафти в межах району дослідження – це Олександрійський парк (с. Олександрівка, Жмеринський район, Вінницька область) – 44,0 га, міські парки у містах Ватутіні (32,0 га) та Смілі (33,2 га) Черкаської області, Будищанський парк (с. Будище, Звенигородський район, Черкаська область) – 22,0 га, Корсунь-Шевченківський парк (м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська область) – 97,0 га, Чернятинський парк (с. Чернятин, Жмеринський район, Вінницька область) – 31,0 га, Антопільський парк (с. Антопіль, Томашпільський район, Вінницька область) – 27,0 га, Михайловецький парк (с. Михайлівні, Мурованокуриловецький район, Вінницька область) – 22,0 га, Немирівський парк (м. Немирів, Вінницька область) – 76,87 га, Сокілецький парк (с. Сокілець, Немирівський район, Вінницька область) – 30,4 га, Синицький парк (с. Синиця, Христинівський район, Черкаська область) – 42,0 га тощо.

Великі (100-500 га) – Національний дендрологічний парк „Софіївка” НАН України (м. Умань, Черкаська область) – 168, 4 га, дендропарк Мліївської дослідної станції (с. Мліїв, Городищенський район, Черкаська область) – 102, 0 га, Тальнівський парк (м. Тальне, Черкаська область) – 406 га.

Садово-паркові ландшафти були створені в різні історичні періоди в руслі модних тенденцій, характерних для відповідного часу. Тому можна розглядати садово-паркові ландшафти XVI століття – парк у с. Рубаний Міст Лісянського району, Черкаської області; садово-паркові ландшафти XVII століття – парк у с. Печера Тульчинського району Вінницької області, Будищанський парк у с. Будище Звенигородського району Черкаської області; садово-паркові ландшафти XVIII століття – Корсунь-Шевченківський парк (м. Корсунь-Шевченківський, Черкаська область), Національний дендрологічний парк „Софіївка” НАН України (м. Умань, Черкаська область), Чернятинський парк (с. Чернятин, Жмеринський район, Вінницька область), Антопільський парк (с. Антопіль, Томашпільський район, Вінницька область), Михайловецький парк (с. Михайлівці, Мурованокуриловецький район, Вінницька область), Немирівський парк (м. Немирів, Вінницька область), Сокілецький парк (с. Сокілець, Немирівський район, Вінницька область), Синицький парк (с. Синиця, Христинівський район, Черкаська область), Казачанський парк (с. Козацьке, Звенигородський район, Черкаська область), парк у с. Мокра Калигірка Катеринопільського району Черкаської області, дендрологічний парк „Олександрія” НАН України (м. Біла Церква, Київська область); садово-паркові ландшафти XIX століття – Комаргородський парк (с. Комаргород, Томашпільський район, Вінницька область), парк-садиба „Лугове” (с. Ялтушків, Барський район, Вінницька область), Северинівський парк (с. Северинівка, Жмеринський район, Вінницька область), Олександрійський парк (с. Олександрівка, Томашпільський район, Вінницька область), Деробчинський парк (с. Деробчин, Шаргородський район, Вінницька область), Верхівський парк (с. Верхівка, Тростянецький район, Вінницька область), Браїлівський парк (смт. Браїлів, Жмеринський район, Вінницька область), Федорівський парк (с. Федорівка, Шаргородський район, Вінницька область), Немерчанський парк

(с. Немерче, Мурованокуріловецький район, Вінницька область), Ободівський парк (с. Ободівка, Тростянецький район, Вінницька область), Рахнянський парк (с. Рахни Лісові, Шаргородський район, Вінницька область), Сутиський парк (с. Сутиски, Тиврівський район, Вінницька область), палацово-парковий комплекс у с. Мошни Черкаського району Черкаської області, дендропарк Мліївської дослідної станції (с. Мліїв, Городищенський район, Черкаська область), парк Декабристів (м. Кам'янка, Черкаська область), Сидорівський парк (с. Сидорівна, Корсунь-Шевченківський район, Черкаська область), Тальнівський парк (м. Тальне, Черкаська область), Атаманський парк (с. Мельники, Чигиринський район, Черкаська область), Пятничанський парк (м. Вінниця); садово-паркові ландшафти ХХ століття – сади і парки у обласних і районних центрах. За стилем планування території доцільно розглядати регулярні садово-паркові ландшафти; пейзажні та садово-паркові ландшафти змішаного стилю планування території, в яких поєднуються регулярні та пейзажні стилеві елементи.

На сьогодні ми розрізняємо садово-паркові ландшафти різних історичних періодів, що дійшли до нашого часу. В межах території дослідження є садово-паркові ландшафти, що датуються XVI-XX століттями. Одні з них занедбані і потребують реконструкції та відновлення, інші ж підтримуються людиною у такому стані, що забезпечує функціонування території саме як садово-паркового ландшафту. За характером наслідків впливу господарської діяльності людини на садово-паркові ландшафти, доцільно розглядати: культурні й акультурні садово-паркові ландшафти. Культурні садово-паркові ландшафти – це антропогенні комплекси, які регулюються людиною й постійно підтримуються нею в такому стані, який є оптимальним для виконання естетичних, господарських, наукових і просвітницьких функцій. Прикладами таких ландшафтів є Національний дендрологічний парк „Софіївка” НАН України, дендрологічний парк „Олександрія” НАН України, Немирівський парк, Корсунь-шевченківський парк тощо. Акультурні садово-паркові ландшафти – це ландшафти, які людиною не доглядаються і перебувають у занедбаному стані. Вони перетворюються у лісові масиви, зникають ознаки, що визначають їх функціонування саме як садово-паркових ландшафтів.

За функціональним призначенням можна виділити такі групи садово-паркових ландшафтів – це парки (парк культури та відпочинку, спортивний, олімпійський, дитячі, меморіальні, етнографічні, зоологічні парки, гідропарк, лісопарк, лугопарк, дендропарк, парки-виставки та ботанічні сади), міські сади, сквери та бульвари.

Висновки. Мета будь-якої класифікації полягає в тому, щоб привести природні явища, об'єкти в таку систему, яка б допомагала з'ясувати сутність явищ, об'єктів й одночасно полегшила б вибір і проведення господарських заходів, необхідних для підпорядкування їх потребам людини. Виходячи з цього садово-паркові ландшафти ми пропонуємо класифікувати за такими ознаками: розмірами, які визначаються лінійними параметрами об'єкту; часом створення, за стилем планування території, ступенем перетворення (глибиною впливу на природу), за характером наслідків впливу господарської діяльності людини, за функціональним призначенням, складом та структурою території.

1. Білоус В.І. Садово-паркове мистецтво: Коротка історія розвитку та методи створення художніх садів / В.І. Білоус. – К.: Науковий світ, 2001. – 299 с. 2. Грищенко Н.С. Класифікація антропогенних ландшафтів по рівню технічного обустройства (технізованості) /

- Н.С. Грищенко. А.А. Желобаев, А.А. Махров. – М.: Мелиорация и водное хозяйство, 1999. – 64 с.
- 3.** Гусева О.А., Невзоров В.А. Основы ландшафтоведения: Учеб. пособие / О.А. Гусева, В.А. Невзоров. – Ярославль: ЯрГУ, 2005. – 160 с. **4.** Гуцуляк В.М. Ландшафтознавство: теорія і практика: Навч. посібник / В.М. Гуцуляк. – Чернівці: Рута, 2005. – 124 с. **5.** Денисик Г.І. Нариси з антропогенного ландшафтознавства: Навч. посібник / Г.І. Денисик, В.М. Воловик. – Вінниця: ГПАНІС, 2001. – 171 с. **6.** Денисик Г.І. Природнича географія Поділля / Г.І. Денисик. – Вінниця: ЕкоБізнесЦентр, 2006. – 184 с. **7.** Дудник Н.И. Ландшафтоведение: Учеб. пособие / Н.И. Дудник. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р. Державина, 2000. – 172 с. **8.** Кучерявий В.П. Озеленення населених місць / В.П. Кучерявий. – Львів: Світ, 2005. – 456 с. **9.** Лаптев А.А. Справочник работника зелёного строительства / А.А. Лаптев, Б.А. Глазачев, А.С. Маяк. – К.: Будівельник, 1984. – 152 с.
- 10.** Мауль Я.Я. Ландшафтоведение (территориальная организация культурных ландшафтов): Учеб. пособие / Я.Я. Мауль. – Целиноград: Целиноградский сельскохозяйственный институт, 1986. – 56 с. **11.** Мильков Ф.Н. Человек и ландшафты. Очерки антропогенного ландшафтоведения / Ф.Н. Мильков. – М.: Мисль, 1973. – 224 с. **12.** Родічкін І.Д. Лісопарки України / І.Д. Родічкін. – К.: Будівельник, 1968. – 168 с. **13.** Рубцов Л.И. Проектирование садов и парков: Учеб. пособие для техникумов / Л.И. Рубцов. – М.: Стройиздат, 1979. – 184 с. **14.** Фоминих И.Ю. Ландшафтоведение: Учеб. пособие / И.Ю. Фоминих. – Чита: ЧитГту, 2001. – 114 с. **15.** Формирование основных типов экспозиций в ботанических садах и дендропарках / С.И. Кузнецов, Ю.А. Клименко, Г.А. Миронова и др.; отв. ред. Н.А. Кохно. – К.: Наукова думка, 1994. – 201 с.